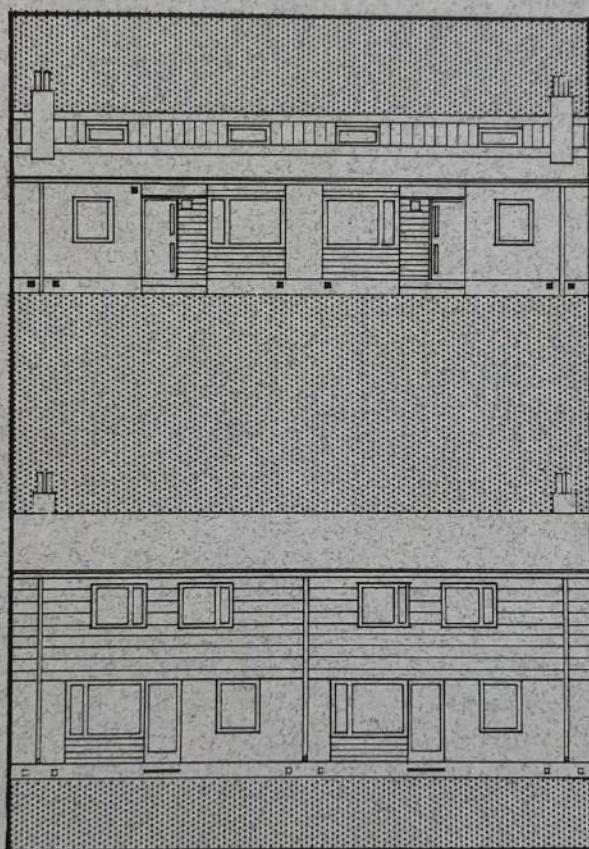

RADHUS | VÄLLINGBY-RÅCKSTA

EN INVENTERING

AV MARTIN WIESE

Stadsbyggnads
kontoret

UL
216

INLEDNING

ABC-VISIONEN

Som den första ABC-staden i Sverige har Vällingby alltsedan tiden för byggandet rönt stor uppmärksamhet både hemma och internationellt, och det är också som sådan den fått status som riksintresse för kulturminnesvården.

Tanken på ett Arbeta-Bo-Centrum var i och för sig inte ny då begreppet lanserades vid planeringen av Vällingby. Idéerna kan sägas ha sitt ursprung i det sena artonhundratalets diskussion kring den växande storstadens problem, och då framförallt i Ebenezer Howards vision om den självständiga satellitstaden som presenterades i hans bok *Garden Cities of Tomorrow* 1898. Industrialiseringen hade i flertalet europeiska storstäder medfört en massinflyttning vars konsekvenser var bostads- och miljöproblem som inte kunde lösas inom ramarna för det traditionella stadsbyggandet. Diskussionen fördes vidare av den modernistiska rörelsen som fick sitt genombrott i Sverige i och med Stockholmsutställningen år 1930. Drömmen om en självständig förstad växte sig allt starkare under de två följande decennierna, och vid femtiotalets början hade idéerna hunnit förankras bland arkitekter och planerare såväl som politiker. Tiden var mogen för ett stadsbyggnadsexperiment i full skala.

ABC-visionen har ofta kritiserats som ett utslag av den inom modernismen dominerande zoneringsprincipen. Men i själva verket är ABC-staden något mycket mer än bara en funktionsseparerad och zonerad förstad. En ledande tanke har varit *integrering* och en strävan att komma bort från förstaden som sovstad. Närheten till arbete och service var bestämmande faktorer i planeringsprocessen, och även om få enskilda byggnader innehåller mer än en funktion så har Vällingby som helhet präglats av integrering och funktionsblandning med t ex bostadshus i direkt närhet till centrum och kvartersbutiker i bostadsområdena.

RADHUSENS ROLL

När Vällingby har uppmärksamrats i media har fokus nästan uteslutande varit inställt på centrumanläggningen. Men att särskilja centrum från sitt sammanhang är att missförstå ABC-stadens idé. Det som gör Vällingby till en unik stadsbyggnadshistorisk miljö är det fenomenala helhetsgreppet där allt från trafikplanering till lägenheternas rumssamband samverkar i förverkligandet av en vision. Att de enskilda byggnaderna sedan skulle hålla hög arkitektonisk kvalitet var en självklarhet; de olika byggherrarna fick inte själva beställa arkitekter, utan alla skulle godkännas av stadsbyggnadsdirektören själv, Sven Markelius, innan de tilldelades uppdrag i Vällingby. Ännu på femtiotalet sågs dock inte bostadsbyggande som något speciellt ärofyllt uppdrag för en etablerad arkitekt, och av den anledningen gick många av uppdragen till yngre arkitekter med ett större intresse för byggandets sociala aspekter.

En byggnadstyp som i detta sammanhang fick stor betydelse var radhuset. Medan

flerbostadshuset och naturligtvis det friliggande småhuset var etablerade bostadsformer hade radhuset ännu inte fått fäste i Sverige. Tidigare försök, framförallt under trettio- och fyrtio-talet, hade mötts med skepsis av allmänheten som såg radhusen som statarlängor, en bostadsform för underklassen. På femtiotalet hade dock många hunnit få upp ögonen för radhuset som en på många sätt idealisk bostad, så förutsättningar fanns för en lansering i större skala. Radhuset blev också en väsentlig del av ABC-strukturen eftersom det var mer ytekoniskt än det friliggande småhuset och på så sätt reducerade avstånden mellan bostad, arbete och centrum, vilket i sin tur underlättade integreringen.

För de unga arkitekterna var det naturligtvis en engagerande uppgift att vara med om utvecklandet av nya bostadstyper, vilket också avspeglar sig i den omsorg som lagts ned på dessa byggnader. Det är inte fråga om uppvisningsarkitektur; husens yttre är ofta anspråkslöst och materialen enkla. Men samspelet med landskapet, skärpan i fasader och planer, detaljkänslan och de personliga lösningarna vittnar om en djup inlevelse och engagemang. Flera skickliga landskaps- och trädgårdsarkitekter har också varit engagerade i arbetet, något som säkert har bidragit till det fina samspelet mellan byggnader och landskap.

Resultatet har blivit en variationsrik miljö, som med sin mångfald olika radhustyper av hög arkitektonisk kvalitet förmodligen är unik i landet.

DETALJPLANARBETET

Detaljplanerna har i de flesta fall utformats av Jon Höjer och Sture Ljungqvist i egenskap av tjänstemän vid stadsbyggnadskontoret, tillsammans med Josef Stäck och under Göran Sidenbladhs ledning. I detaljplanearbetet var naturanpassning ett centralt begrepp, och topografin har ofta utnyttjats på ett effektivt och samtidigt lekfullt sätt. I den processen var landskapsmodeller i skala 1:1000 ett oundgängligt och inspirerande verktyg.

Detaljplanerna kan skiljas i två huvudtyper: *radhus vid gata* och *radhus kring samfällighet*. *Radhus vid gata* är den mer traditionella plantypen som ofta skapar en karaktär av småstadsgata. De radhus som upplåtits som enskilda tomträtter, såsom Småstugebyråns områden, har i regel denna utformning. Radhusen kan ha mer eller mindre kontakt med gatan och parkeringen kan lösas på olika sätt: med separata garage, parkering på gatan eller garage i husen.

Radhus kring samfällighet är den modernare lösningen med parkering i separata garage vid områdesinfarten och husen grupperade kring en gemensam bilfri park eller naturtomt. Lägenheterna nås via gångvägar som är körbara för viktiga transporter och utryckningsfordon. Denna plantyp återfinns bland områden som projekterats av en bostadsrättsförening.

EN NY PLANLÖSNING

När det gäller lägenheternas planlösningar finns det ett ofta återkommande tema: Bostadsköket eller dagligrummet som central plats i lägenheten. Bakom detta ligger inflytandet från Jöran Curmans avhandling *Industriens arbetarebostäder* från 1944, där Curman konstaterar att den vanliga, moderna planlösningen med arbetskök och

matplats i vardagsrummet eller ett litet matrum inte kunde tillgodose de vanligaste familjernas behov. Istället förordar han det stora bostadsköket med plats för både måltider och husmorssysslor, eller alternativt ett minimikök och ett speciellt dagligrum med plats för måltider och hushållsarbetsplatser. Båda dessa varianter skulle kombineras med ett finrum som i sin tur kunde göras mindre då det inte behövde rymma plats för dagliga måltider.

Flera av Vällingbys arkitekter har också engagerat sig i radhusbyggandet på ett alldeles speciellt sätt: som projektörer och boende. Femtitalets bostadsbrist gjorde att många arkitekter tog vara på möjligheten att bilda bostadsrättsförening, ansöka om tomt i Vällingby och sedan själva projektera och rita sitt bostadsområde. Exempel på detta är Jon Höjers och Sture Ljungqvists pilotprojekt brf Atlantis (kvarteret Accepten), Carl-Eddie Lunds brf Aurora (kvarteret Lagerchefen) och brf Omega (kvarteret Kolumnen) med Ragnar Uppman, Hans Kempe och Gösta Danielsson som initiativtagare. Flera av de arkitekter som bosatt sig i Vällingbys radhus har dessutom stannat kvar där och som medlemmar i bostadsrättsföreningarnas styrelser medverkat till att arkitekturen bevarats.

KÄLLOR:

- Samtal med Jon Höjer den 2/10 och 17/10 1996
- Samtal med Carl-Eddie Lund den 17/10 1996
- Samtal med Göran Sidenbladh den 28/ 11 1996
- Jöran Curman: *Industriens arbetarebostäder* (Almqvist & Wiksell 1944)
- Göran Sidenbladh: *Planering för Stockholm 1923-1958* (Almqvist & Wiksell 1981)
- Radhus i Vällingby*, artikel i Byggmästaren A 12 1956
- Råcksta-Vällingby*, broschyr 1952
- Vällingby*, broschyr från Svenska Bostäder 1966
- Ritningar och bygglovhandlingar ur Stadsbyggnadsnämndens arkiv

-hur underhåller och bevarar man den arkitektoniska särarten?

Av Britt Wisth, antikvarie vid Stockholms Stadsmuseum

I Vällingby finns ett stort antal radhusområden av stor arkitektonisk kvalitet byggda under 1950-talet. Det finns en viss likhet mellan de olika områdena vilket beror på att tidsandan fått styra deras former samtidigt som det finns en mycket stor variationsrikedom i detaljer och materialval. De flesta radhusen är välbevarade och har i huvudsak kvar sin ursprungliga karaktär. De äger därmed ett betydande kulturhistoriskt värde.

Dessa hus är i allt väsentligt moderna men har uppnått en ålder då det börjar bli aktuellt att renovera. De uppfördes vid en tid då man ännu byggde med hantverksmässig kvalitet. Varje radhusgrupp har sina speciella karaktärsdrag som är väl värda att respektera. Varje detalj är formgiven med omsorg och typisk för sin husgrupp. Jag vill här framhålla det viktiga i att underhålla med material och metoder som gör det möjligt att bevara husens särart.

Härnadan följer några exempel på byggnadsdetaljer som är värdefulla för upplevelsen av arkitekturen.

TAK

Särskilt markanta är de asymmetriska taken med ett smalare fall och ett bredare, liksom de många flacka sadeltaken eller pulpettaken. Ofta skjuter takfoten fram buren av sparrändarna, som ibland målas i en avvikande färg. Andra tak har ingen utskjutande kant alls.

Takmaterialet kan vara allt från enkupigt rött tegel till papp, traditionellt falsad plåt eller sinuskorrugerad eternit. Skorstenar och ventilationshuvor har ofta plåtens färg eller är av tegel om tegel i övrigt förekommer i huset. Stuprören är vanligen i takplåtens färg.

Att byta takmaterial, t.ex. tegel mot betongpannor eller sinuskorrugerad eternit mot trapetskorrugerad plåt eller tegelpressade plåtskivor, innebär en klar förvanskning av husens ursprungliga karaktär. I valet mellan olika material skall man alltid välja det som är så likt originalet som möjligt.

FASADER

Några fasader har spritputs i olika ljusbruna/beige nyanser, noga avvägda och fördelade över radhuslängan för att ge ett livfullt intryck. Eternit förekommer i olika former i fasaderna. I ett område har eterniten fått ersätta en träpanel som var av dålig kvalitet, i andra områden valdes den av arkitekten som ett hållbart och modernt material. Ofta har gavlarna ett annat material än fasaderna, kanske tegel eller

terrasitputs, och ofta finns en markering i avvikande putsfärg eller tegel mellan de enskilda husen.

Särskilt tidstypiska är de fasader som indelas i rutmönster av t.ex. rött tegel och vita putslistor. Det finns också fasader med inslag av skivor, panel eller plattor, t.ex. under fönstren, målade i en kontrasterande färg.

Det är viktigt att fastställa de rätta färgnyanserna så att fasadernas speciella karaktär bibehålles. Man måste då ibland skrapa igenom de nuvarande ytskikten och fastställa hur det äldsta färglagret ser ut eller färgens utseende i osmutsat skick. Det är lätt att med moderna färger få allför grälla kulörer.

FÖNSTER

Fönstren har många olika former. Det traditionella tvåluftsfönstret är fortfarande vanligt men det finns många andra varianter. De är alltid av trä och med tunna dimensioner på karmar och bågar.

Det förekommer olika fönsterfärger. Några är vita, andra gröna eller bruna, andra har en kulör på karmen och vita fönsterbågar, vilket var mycket vanligt just på 1950-talet. Den vita färgen är sällan kritvit utan brutet vit. Även här är det av intresse att skrapa igenom färglagren för att fastställa hur det såg ut från början.

RÄCKEN, SKÄRMTAK OCH ANDRA DETALJER

Ofta finns ett skärmtak över ingångsdörren, nästan alltid en tunn takskiva med smäckert utformade stöd med olika utformning. Ibland bärs detta tak av en stålrörskonstruktion och kombineras med ett trappräcke av smide eller svetsat plattjärn.

Balkongräcken finns också av en mängd olika former. För varje husgrupp är det viktigt att fastställa dess speciella former och den ursprungliga färgen.

Dörrarna var på 1950-talet ofta enkelt utformade, kan ha en yta av karosseripanel och ett smalt rektangulärt fönster. Fanér av olika träslag förekommer, t. ex. björk eller teak. Teak används obehandlad och de nordiska träslagen ibland lackade eller oljade. Täckmålade dörrar i brunt, grönt eller blått är också vanligt. Om det finns garage är garageporten ofta också av den typiska räfflade panelen och målad i samma kulör som ytterdörren.

Utebelysning finns nästan alltid vid entrédörren. Det finns olika varianter: opalglas i form av halvklot, cylinderform eller trekantig upplyst nummerskylt placerad på väggen.

RESPEKT OCH HÄNSYN

Viktigast vid varje renovering är att lära känna det enskilda huset och husgruppen, ta reda på hur det har sett ut från början genom nybyggnadsritningar eller gamla fotografier och - om man måste ersätta en detalj - försöka efterlikna originalet så långt det är möjligt.

Områdets speciella trevnad och karaktär bevaras bäst genom kunskap om och hänsyn till den ursprungliga utformningen.

Arkitekt: Carl-Eddie Lund, Svenska Riksbyggens Arkitektkontor

Landskapsarkitekt: Jange Blomkvist

Byggherre: Bostadsrättsföreningen Aurora

Byggår: 1956

Antal lägenheter: 25+garage och tvättstuga/hobbyrum

Konstruktion: lättbetong

Fasadmaterial: ljus grågul ädelputs

Taktäckning: eternitskiffer (utbytt mot plåttegel)

Nuvarande ägare: brf Aurora

Detaljplanenr: 4331A

Adress: Vällingbyv. 60-78, 86-116

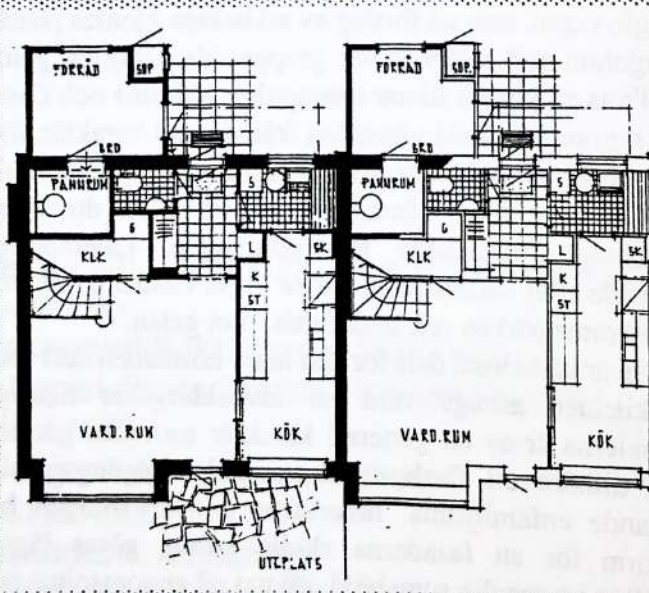
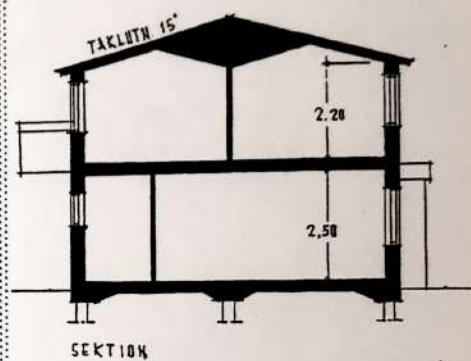
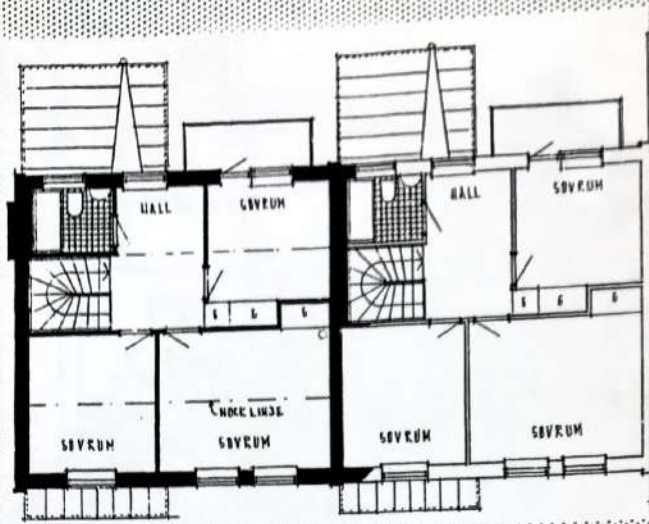

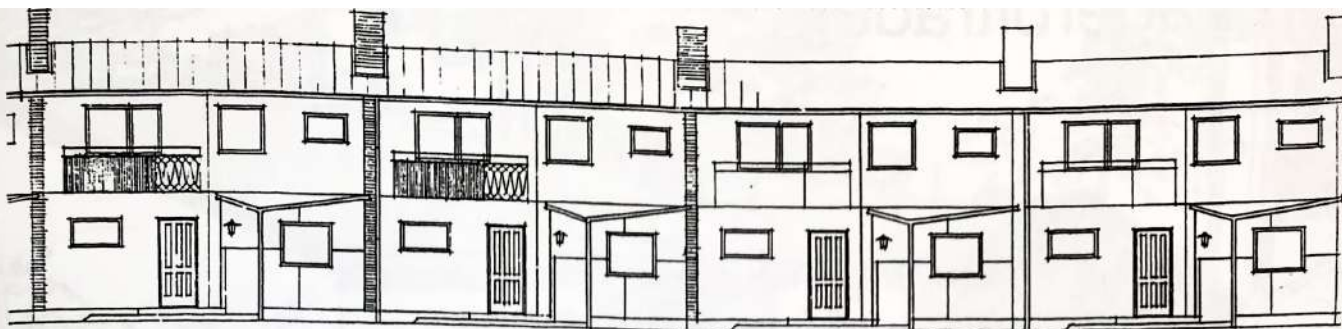
Ett av flera radhusprojekt i Vällingby som drivits av arkitekten i syfte att skaffa sig själv en bostad. I detta fall var det Riksbyggens arkitekt Carl-Eddie Lund som tillsammans med några kolleger och vänner bildade bostadsrättsförening, ansökte om tomt samt ritade och projekterade området. Projekteringen skedde först på fritiden, senare på arbetstid mot att Riksbyggen skulle få disponera två lägenheter och använda kvarteret som referensområde.

Den ursprungliga detaljplanen medgav en huslänga om sju egnahemshus liknande kvarteret Kritpennan på andra sidan Vällingbyvägen, men på förslag av arkitekten gjordes planändring till tjugofem radhuslägenheter grupperade kring en gemensam park. Trots att planen liknar exempelvis *Atlantis* och *Omega*, så skiljer sig området ändå väsentligt från dessa i karaktär, först och främst därför att tomten är plan, belägen på före detta sankmark. Husen har två fulla våningar och står i ett direktare, mer stadsmässigt förhållande till gångvägen. Lägenheterna är orienterade efter väderstreck, varför vissa vänder entrén mot den gemensamma parken och andra utåt, mot gatan.

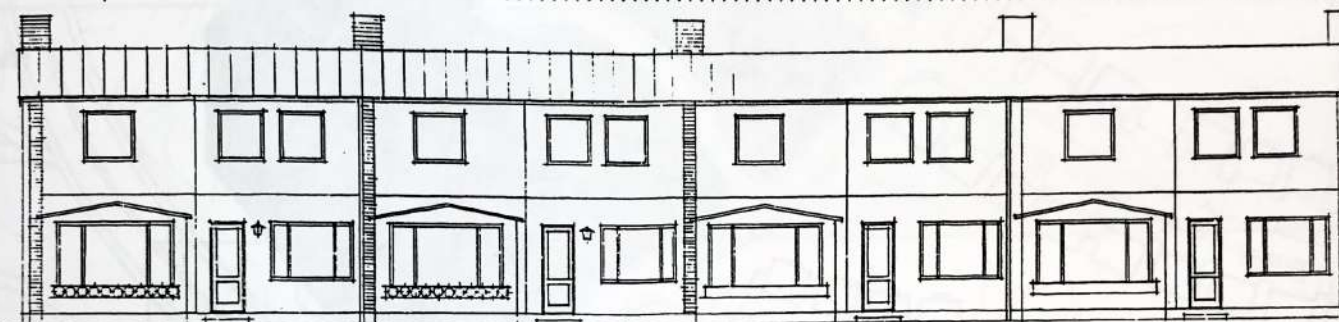
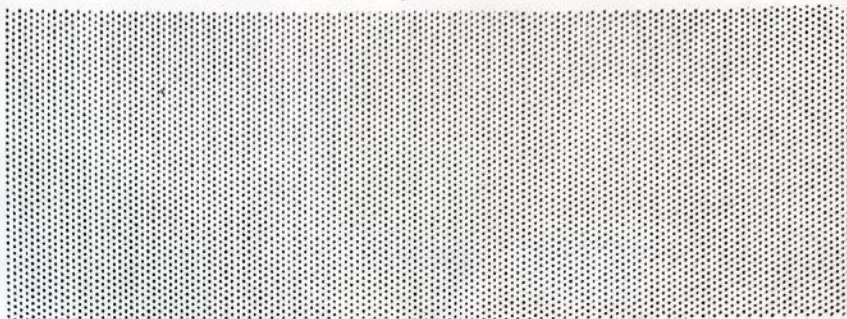
Husen är källarlösa, dels för den lägre kostnaden dels för att det av arkitekten ansågs vara en utvecklingsbar hustyp, och lägenheterna är av en generell karaktär som lika gärna skulle kunna tillhöra ett flerbostadshus med svalgångar, eller ett friliggande enfamiljshus. Innertaken i övervåningen har fått sadelform för att fasaderna skulle kunna göras lägre med bibehållen normenlig rumshöjd, räknat på genomsnittsvärdet.

På trädgårdssidan avskiljs tomterna av häckar, och utanför varje hus står en praktapel. Alla träd och buskar i området är planterade. Husen är omsorgsfullt utformade i detaljer som dörrar, balkongräcken, brevinkast och belysning. Särskilt värda att uppmärksamma är garagedörrarna, en annars ofta åsidosatt detalj i ett områdes utformning.

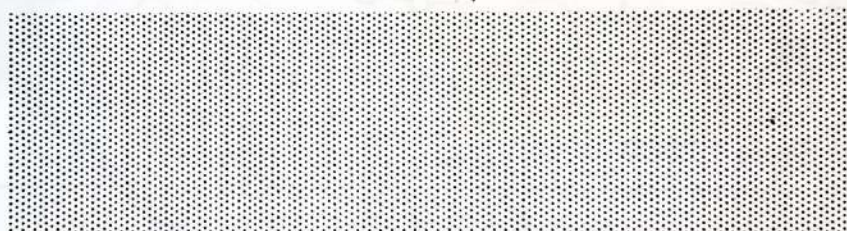

FASAD MOT NORR

FASAD MOT SÖDER

Förändringar: En garagelänga har adderats, tyvärr med plåtdörrar istället för trä som i originalet, dock med samma utformning. Takens eternitskiffer byttes ut mot plåttegel i mitten av åttiotalet, annars är hela området mycket välbevarat, både vad gäller byggnader och trädgårdsarkitektur. Detta tack vare en medveten bostadsrättsförening där arkitekten själv suttit i styrelsen och alltså är medlem.

